

Nye tendenser i kirkegårdskulturen

- med afsæt i Assistens Kirkegård

*af Gitte Lunding Johansen, antropolog, mag. scient.
Leder af Formidlingscentret Assistens Kirkegård*

Assistens Kirkegård i København er et "museum" af en ganske særlig slags. Her er det ikke museumsinspektører og kuratorer, der har bestemt, hvad der indgår i samlingerne, men de afdøde selv og deres pårørende. Kirkegårdens gravmæler fra 1700-tallets sidste trediedel og frem til i dag er udtryk for skiftende tiders opfattelse af, hvordan et passende eftermæle skal se ud. Derfor er kirkegården både interessant som kultur- og samtidshistorie.

Gravsten og gravsteders indretning afspejler både de skiftende tiders holdninger til døden og til livet, vi får oplysninger om "den gode død" såvel som om "det gode liv". Der er perioder, hvor døden er en integreret del af livet, og der er perioder, hvor forholdet til døden er præget af fortrængning. Kirkegården spejler den levende kultur, men i et langt roligere tempo. Ændringer i gravmæler og gravstedsindretninger kan anskues ud fra forandringer i samfundsstrukturen og i skiftende idé- og forestillingsmønstre.

Når vi betragter gravminder fra Oplysningstiden og Romantikken er der nogle klare tendenser, der træder frem, ligesom der også i sidste halvdel af 1900-tallet er et tydeligt fællespræg. Den tidsperiode, som vi er midt i, er det straks sværere at aflæse. Alligevel vil jeg hævde, at der også her er tegn på tendenser, der antyder den aktuelle holdning til livet og døden. For bedst muligt at få styr på, hvad der kan være på spil i nutiden, kan det være nyttigt at tage et historisk afsæt, hvilket let lader sig praktisere på Assistens Kirkegård. En vandring over kirkegården er i bogstaveligste forstand en vandring gennem kulturhistorien.

Livet og døden

Assistens Kirkegårds ældste del blev officielt indviet i

1760. Perioden er blevet set som en periode præget af tiltro til fornuften og fremskridtet. Den sidste trediedel af 1700-tallet, der i eftertiden også er blevet benævnt Den florissante Handelsperiode, fremstår som en gylden epoke. Handelsflåden blev udvidet og store dele af verdens fragtmærker blev erobret. Kirkegården rummer familiegravsteder med prægtige monumenter for flere af de store handelsdynastier.

Den danske guldalder mellem 1800 og 1850 var derimod en periode præget af krig, nederlag og økonomisk ruin, men blev baggrund for intellektuel, kunstnerisk, teknisk og samfundsmæssig udvikling, hvilket vi senest er blevet mindet om i Nationalmuseets bredt anlagte guldalderudstilling "Ånden i Naturen". Assistens Kirkegård rummer et stort antal gravsteder for de personer, der for eftertiden er kommet til at kendetegne Guldalderen og Romantikken. Gravstederne er indrettede til regelmæssige besøg, hvor de efterladte kunne udtrykke deres sorg, og de øvrige forbigående kunne blive delagtiggjort i den afdødes fortjenester igennem gravmælernes udformning og inskriptioner.

Fra midten af 1700-tallet og cirka 100 år frem satte

Detalje af Johannes Wiedewelts gravmæle fra 1797 over familien Bodenhoff, der tjente sin formue på handel, rederi- og værftsvirksomhed. Dødens genius med krydsede ben og nedadvendt fakkel ligger hen over en skibsstævn.

En af de mange kopier af Bertel Thorvaldsens relief Natten opsat på kirkegårdsmuren.

nyklassicismen et afgørende præg på kirkegårdenes udseende, ikke kun i Norden, men over hele det europæiske område, hvor de antikke græske og romerske idealer udgjorde en afgørende kunstnerisk forudsætning.

Gravmælernes formsprog og typologi er overalt baseret på antikke forbilleder, og de symbolske fremstillinger, der smykker monumenterne, har alle tydelige klassisk-mytologiske og allegoriske referencer. I den antikke kunst finder vi Døden i skikkelse af en bevinget yngling med krydsede ben, lukkede øjne og nedadvendt slukket fakkell. Døden er ikke en aggressiv magt, men en blid skæbne. Billedhuggeren Johannes Wiedewelts monumenter over familierne Bodenhoff og Wærn fra 1790'erne er gode eksempler på nyklassicistiske monumenter. Et andet er Bertel Thorvaldsens relief Natten fra 1815, et relief der er udbredt i hele Norden. Fremstillin-

gen er i høj grad inspireret af Homers forestilling om Døden som Søvnens tvillingebroder, en uafvendelig men fredelig og naturlig afslutning på livet.

Livets fællesskaber

Gravmælet fortæller ikke bare om døden, men også om det liv og de fællesskaber, som den afdøde indgik. På en tur hen over kirkegården kan vi udskille 3 typer fællesskab, der har forskellig vægt igennem forskellige historiske perioder: De givne fællesskaber som man bliver født ind i, hvor medlemskab er lig med slægtskab. De opnåede fællesskaber, hvor medlemskab erhverves i løbet af livet eksempelvis gennem en profession eller gennem et ægteskab. Og endelig de valgte fællesskaber, der er baseret på et interessefællesskab og en valgt identitet.

Slægten er gravmælernes tydeligste udsagn om fællesskab på kirkegårdens ældste gravsteder blandet med udsagn om det opvoksende borgerskabs nye selvfølelse. Hvor adelen havde deres våbenskjolde, der fortalte om fællesskab og tilhørsforhold, havde borgerne emblemer på "borgerdyder" som flid, velstand og gavmildhed og symboler på næringsveje.

Den verdsliggjorte død er både uden håb om paradiset og uden frygt for helvedet. Hvor Oplysningstiden og Romantikkens eftermæler var et udsagn om den afdødes fortjenester på livets store scene, er tendensen i

Fra midten af 1900-tallet steg antallet af urnebegravelser. Samtidig ændrede monumentkulturen karakter i retning af maskin-fremstillede gravminder med stærkt forenklede inskriptioner.

Gravsten med AIDS-sløjfer har stor forklaringskraft, der fortæller både om seksuel observans og dødsårsag. Samtidig er det et Memento Mori - livet er farligt, du kan dø af det.

1900-tallet at udsagnene rykker tættere og tættere på primær-familien, jo længere vi kommer frem i århundredet. Et kort udsagn som "Mor" eller "Verdens bedste mor" rummer kun specifikke oplysninger for inderkredsen, samtidig med at der kommunikeres et generelt budskab om familiefællesskab.

Vore dages gravsteder fortæller også om fællesskaber, men nu er det om selvvalgte interessefællesskaber frem for slægt og erhverv. Slægten har mistet sin tidligere betydning som pejlemærke og erhvervsfællesskabet er heller ikke længere identitetsskabende i samme omfang som tidligere. I et samfund, hvor en trediedel af befolkningen er sat mere eller mindre permanent uden for arbejdsfællesskabet har de selvvalgte interessefællesskaber fået større betydning.

Nye tendenser

Forestillingen om at komme til at ligge i sin vennekreds dukker op så forskellige steder som i et afgangprojekt

fra Kunstakademiets Arkitektskole , "Begravelsesø i Københavns Havn" af arkitekt Janus Rostock og en avis-klumme fra Politiken en søndag i september 2000 af journalist Edel Hildebrandt. I afgangsprojektet hedder det: "Projektet er et forsøg på at tilpasse begravelses-kulturen til det moderne bysamfund". I urnereoler kan en vennegruppe eller et opgangsfællesskab få tildelt plads sammen. I Edel Hildebrandts klumme gengives en dialog mellem 3 veninder: "Veninde 1 fortalte om sine planer for et "vennegravsted", som hun er i gang med at anskaffe sig, bare en grøn plet med plads til et antal urner, og er det ikke en fin idé, for venner ved man, hvor man har, mens mænd og familier er variable størrelser. Og det er da så rart at ligge ved siden af nogen, man holder af".

På Assistens Kirkegård kan idéen om venne- eller interessefællesskabet allerede ses praktiseret. Her ligger en række gravsteder - anlagt tæt ved hinanden - hvor seksualitet og dødsårsag tilkendes på stenene i form af AIDS-sløjfer. Andre gravsteder på kirkegården rummer tilkendegivelser af politisk- ideologisk karakter som

Gravstenen bærer et dobbelt budskab om magt og kærlighed. Hunden er ikke den blide, trofaste og lydige hund, som vi kender fra 1800-tallets gravminder men et bistert dyr med åbent gab, en tydelig magt-manifestation.

En tendens på gravsteder for unge døde er, at døden ikke er abstrakt, men nærværende og konkret. Døden humaniseres ved, at rummet om gravstedet er gjort personligt og hjemligt med brug af udsmykning, ofte af eksotisk tilsnit.

“Greenpeace to the World”, “Hara goden” (den gode kriger) eller “The pencil was his weapon”. De afdødes fritidsliv får mæle i en række udsagn som “fodbold-dommer” eller “kogekone”. Endelig er der, som en ikke tidligere set tendens, en motorcykelklub der har anskaffet et fælles gravsted på 36 kvadratmeter. Klubmedlemmerne ønsker at sætte sig et fælles monument i form af en meget høj, blankpoleret, sort bautasten - på højde med J.F. Willumsens monument over familien Bohr. En tilkendegivelse med stor symbolværdi.

Imidlertid er de aktuelle tendenser i kirkegårds-kulturen ofte af modstridende karakter. Mønstret er ikke så klart aflæseligt i samtiden, som i de historiske tilbageblik. Iagttagelser af besøgs-mønstre på de nye gravsteder viser, at mennesker der dør unge, har en anderledes placering i erindringer hos de efterladte end tilfældet er det for ældre afdøde, og de unges gravsteder er ofte samlingspunkt for familie- og vennekreds på en helt anden måde end tilfældet er det for de ældre afdøde. De unge døde “lever med” i et hverdagsliv og gravstederne bliver “hjemliggjorte” ofte med indretning af ikke blot gravstedets fladeareal, men også rummet omkring det og over det med nedhængte ting i træerne, orientalske vindklokker, vindharper og vindmøller.

Kirkegårds-kulturen netop nu viser et spænd fra det nære, personlige og hjemliggjorte gravsted, hvis udsagn er af privat karakter, til de markante, højt artikulerede tilkendegivelser, der udtrykker en bestemt gruppes magt - som vi ser det med motorcykelklubben - eller afmagt - som AIDS-sløjferne.

De fleste mennesker indgår i mange sammenhænge og har mulighed for at kunne skifte imellem mange forskellige identiteter eller sociale roller.

Udfordringen til de nye gravmæler bliver at kunne udtrykke denne mangfoldighed.